

Andelko Badurina

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Hagiotopografija Hrvatske

Pregledni rad – Review

predan 17. 6. 2003.

Sažetak

Prilog sadržava popis i kratak opis katoličkih svetih mjesta na području Hrvatske u njezinim sadašnjim granicama. Patronat nekog sveca osim religioznog ima i niz drugih utjecaja na prostor i na život ljudi koji žive na tom prostoru (psihološki, kulturni, društveno-gospodarski pa i politički). U PC-u unesena su ukupno 6902 sveta mjesta.

Nabrojene su sve crkve koje još postoje, ali i one koje su nestale, odnosno ako su ruševine, arheološki lokaliteti ili se samo spominju u dokumentima ali od njih nema ostataka. Zastupljeno je 335 raznih svetaca. Najbrojnije su crkve posvećene Bogorodici Mariji, sa svim njezinim atributima, a ima ih 37 od ukupno 1163 crkve.

Ključne riječi: *crkva, svetac, hagiotopografija, Hrvatska*

Hagiotopografija (od grč. *hagios* = svet, *topos* = mjesto i *graphein* = pisati) na hrvatski bi se moglo prevesti kao »sveto-mjestopis«, sadrži popis svih svetih mjesta na nekom prostoru, mjesta posvećena Bogu (božanstvima) ili svecima te njihov utjecaj na prostor i život ljudi koji žive na tom prostoru. Ovdje su uzeta samo kršćanska, još uže katolička sveta mjesta u Hrvatskoj. (Popis ostalih kršćanskih svetih mjesta je u tijeku.)

Zaštita (patronat) nekog božanstva ili sveca nad nekim mjestom datira već od prapovijesti i traje do danas, a osim religioznog sadrži u sebi i niz drugih sadržaja i aspekata, te utjecaja na život u prostoru, pa i na organizaciju tog prostora.

Većina svetišta, i poganskih i kršćanskih, podignuta je na istaknutim mjestima, najčešće na uzvisinama. S jedne strane to znači biti bliže nebu, a s druge strane znači »ono što vidim (onog tko me vidi), to i štitim«.¹

U procesu formiranja srednjovjekovnoga gradskog pa i seoskog zajedništva, uz opće uvjete, kao što je istaknut geografski položaj, klima, voda, prometnice, izvori prehrane itd. za osnivanje grada ili samo naselja traži se i simbolička motivacija, napose religioznog značenja, a u tome posebnu ulogu ima kult sveca kao zaštitnika cijelih gradova, gradskih četvrti, ljudskih djelatnosti i životnih situacija.²

Zbog toga, osobito u srednjem vijeku, nastaju legende o doplovljavanju morem cijelih sarkofaga s moćima svetaca (npr. sv. Eufemija u Rovinju) ili slika svetaca. Moći svetaca se i kupuju, i to većih i moćnijih svetaca, jer to daje veću važnost gradu.

Svetišta se obično grade na istaknutim mjestima, i u krajoliku i u naseljima. U krajoliku su to uzvisine i raskrižja, a u naseljima trgovi i vrata. Sveti »liječnici« smještaju se izvan naselja ili na vratima gradova da bi spriječili ulazak bolesti u naselje. Ponekad se grade i na skrovitim mjestima ako prijeti opasnost od neprijatelja.

Patronat sveca nad nekim mjestom ili područjem ljudskoga života u srednjem vijeku a i kasnije, osim religioznog, koji je primarni, nosi sa sobom i niz drugih aspekata i utjecaja na život i prostor, te nerijetko ima presudnu ulogu u organizaciji prostora.

Ti su drugi utjecaji najčešće:

Psihološki – zavjeti svecima često donose i stvarno olakšanje u psihičkim napetostima.

Kulturni – patronat sveca povod je značajnim umjetničkim djelima i kulturnim događanjima; grade se crkve, nastaju kipovi i slike.

Društveno-gospodarski – osnivaju se bratovštine kao činitelji rješavanja društvenih problema i međudomne pomoći bratima, organiziraju hodočašća kao određen oblik »turičke« privrede, a sajmovi prigodom blagdana sveca mjesta su razmjene dobara i mišljenja, doznavanja novosti.

Politički – preko svetaca često se šire strani utjecaji pa i vlast osvajača; jedan od prvih zahvata osvajača na novom teritoriju bit će rušenje starih svetišta i podizanje novih, vlastitih, o čemu smo se mogli uvjeriti i u ovom našem posljednjem, Domovinskom ratu. U našim stranama Rimljani ruše

iliriska svetišta, kršćanstvo ruši i ilirska i rimska, Slaveni ruše kršćanska, a kršćani opet slavenska.³

Prve kršćanske crkve koje se grade posvećuju se Bogorodici Mariji, a zatim lokalnim mučenicima kao memorije. Gdje nije bilo lokalnih mučenika, crkve se posvećuju drugim velikim mučenicima i apostolima, osobito sv. Petru.

Kada na ovo područje dolaze Hrvati, oni najprije ruše ranokršćanske crkve. U 6. stoljeću dolazi iz Rima opat Martin i otkupljuje relikvije svetaca te ih nosi u Rim, a kasnije ih je, nakon pokrštavanja Hrvata, Ivan Ravenjanin vraćao natrag, ili one koje je odnio opat Martin ili, ako tih nije bilo dovoljno, druge relikvije, uglavnom rimskih mučenika, kako bi se moglo graditi nove crkve.⁴

U pojedinim raznim povijesnim razdobljima u našim će se stranama, osim hagiografskih, javljati i niz drugih utjecaja: Rim, Bizant, Ravena, Akvileja, Venecija, južna Italija, Franačka, Mađarska, Češka, podalpska regija, kontinentalno zaleđe. Ponegdje će se dugo zadržati i stari poganski supstrat, ako i ne toliko u životu (običaji koji još uvijek ponegdje žive), a ono u prostoru (toponimi). Tako će se i nakon 12 stoljeća od pokrštavanja Hrvata do dana današnjega na ovim prostorima sačuvati nazivi staroslavenskih svetišta, kao što su Perun, Perunkovac, Triban, Trebišća, Traba, Trebarjevo itd.⁵

S druge pak strane ikonografija i topografija nekih kršćanskih svetaca često će nas upućivati na likovno slična poganska božanstva. Tako će sv. Mihovil često zamijeniti rimskog Merkura zbog sličnih atributa: krila i vaga. Zbog vage naći ćemo njegovu crkvu u većim sajmišnim mjestima, kao što je npr. Trilj, ili na gradskim vratima gdje se mjerila roba koja se unosila u grad, kao što su npr. Dubrovnik, Korčula, Trogir, Krk itd. Bogorodica će po sličnom značenju zamijeniti Magnu Mater. Sveti će Vid zbog sličnosti imena zamijeniti slavenskog Zelenog Jurja zamijeniti rimskog Silvana i vojničkog Mitru (borba sa životinjom). Budući da je Ilirima jedno od božanstava bila zmija, Sveti će Juraj zbog ubijanja zmaja često sjesti na ta ilirska svetišta.⁶ Sv. Petar će zbog sličnosti imena (Petrun) često zamijeniti slavenskog Peruna. Sv. Ilija, čije se crkve veoma često nalaze na vrhuncima brda, gdje rado udaraju gromovi, zamijenit će slavenskog Gromovnika. Zanimljivo je da i na suvremenim vojnim i geodetskim specijalkama još uvijek postoje hagiotoponimi i ondje gdje više nema ničega, osim možda kakve gomile kamenja ili gromače, a to znači da u svijesti ljudi i u leksiku još uvijek živi svijest o svetim mjestima.

I regionalni su utjecaji jasno evidentni. U primorskim će krajevima biti jak talijanski utjecaj, dok će u kontinentalnom dijelu biti jak srednjoeuropski utjecaj. Tako se npr. Gospa od Zdravlja javlja samo u primorskoj Hrvatskoj, i to u dosta velikom broju (64 crkve), dok je u kontinentalnom dijelu uopće nema. Na to je vjerojatno utjecala ogromna crkva Madonna della Salute u Veneciji, sagrađena poslije kuge 1630., a tu su crkvu, koja se nalazi nasuprot Riva degli Schiavoni, naši ljudi svakodnevno gledali. U Istri je u ranom razdoblju jak utjecaj Akvileje, (Anastazija, Hermagora i Fortunat, Just, Kancijan itd.), te Ravene (Apolinar, Fuska, Vital), dok će u kasnijim razdobljima biti jak utjecaj Venecije. U kontinentalnom dijelu bit će prisutni austrijski sveci (Brigita, Ivan i

Pavao, Ulrih, Ubald, Valentin, Volfgangag), kojih nema u primorskom dijelu. Poslije vladavine carice Marije Terezije u kontinentalnom dijelu često će se javljati Terezija Avilska (11) i Ivan Nepomuk (31), kojih u Primorju uopće nema.

Područje zaštite također utječe na učestalost pojedinih svetaca. Tako su od kasnoga srednjeg vijeka, nakon čestih epidemija, veoma učestali sveti »lječnici« (koji štite od raznih bolesti), kao što su Roko, Vid, Kuzma i Damjan, oba Antuna, Agata, Lucija, Blaž, Gospa od Zdravlja itd. Isto tako javljaju se sveti »meteorolozi« (koji štite od groma i zla vremena), kao Nikola, Barbara, Ilija, Ivan i Pavao, Gospa Karmelska, Gospa Snježna.

Ukupno je zastupljeno 335 različitih svetaca, a njima su posvećena (do sada po meni evidentirana) 6.902 sveta mjesta u Hrvatskoj, u njezinim sadašnjim granicama, dok ih u krajevima koji su nekad pripadali Hrvatskoj ima još 599.

Svako polje baze moguće je pretraživati i nalaziti po imenu sveca, njegovu pridjevu, po biskupijama, geografskim područjima, po župama, po lokalitetu u župi, malo zamršenije po atributima, zaštiti i vremenu nastanka. Za jednu trećinu svetih mjesta postoje još podaci o stilu građevine, vremenu nastanka, broju brodova, broju apsida i tipu apsida.

Za gradove koji imaju više župa, kao što su Zagreb, Rijeka, Zadar, Šibenik, Dubrovnik, Osijek, u polje »župa« upisano je ime grada, a u polje »lokalitet« predio grada u kojem se župa nalazi; upisano je najprije ime lokaliteta, a zatim naznaka da je župna. Isto vrijedi za otoke Vis i Šipan.

Daleko su najbrojnija sveta mjesta posvećena Bogorodici Mariji (sa svim njezinim atributima, kojih ukupno ima 37): ukupno 1163 crkve. Najbrojnije su crkve posvećene Uznesenju Marijinu (Velika Gospa) – 236 crkava, slijede njezine crkve bez atributa, a to će opet biti Velika Gospa – 151, zatim slijedi Rođenje Marijino (Mala Gospa) – 151 crkva, Gospa Karmelska 71, Gospa od Zdravlja 64, Gospa Snježna 60, Gospa od Ružarija 58, Navještenje Marijino 45, Gospa Žalosna 43, Gospa Lurdska 42, itd.

Od svetaca najzastupljeniji je Ivan Krstitelj 304, a zatim slijede Nikola 278, Mihovil 251, Juraj 247, Roko 205, Antun Padovanski 191, Petar 187 (osim toga Petar i Pavao 69, Pavao 31), Martin 187, Križ 178, Trojstvo 170, Antun opat 135, Vid 131, Katarina 110, Duh Sveti 110 itd. Tu su navedeni sveci zastupljeni samo u sadašnjim granicama Hrvatske.

U najnovije vrijeme, posljednjih desetak godina, grade se brojne nove crkve, a patroni su uglavnom ideološki obilježeni. Najbrojnije su od tih crkava posvećene Mariji, i to s novim »pridjevima« sa sentimentalnim naglaskom, kao što je npr. »Mati slobode«.

Datumi blagdana uzeti su po starom kalendaru jer su uz njih vezani neki običaji, osobito »prognoziranje«⁷ vremena i proštenja, koja se i danas održavaju po starom kalendaru.

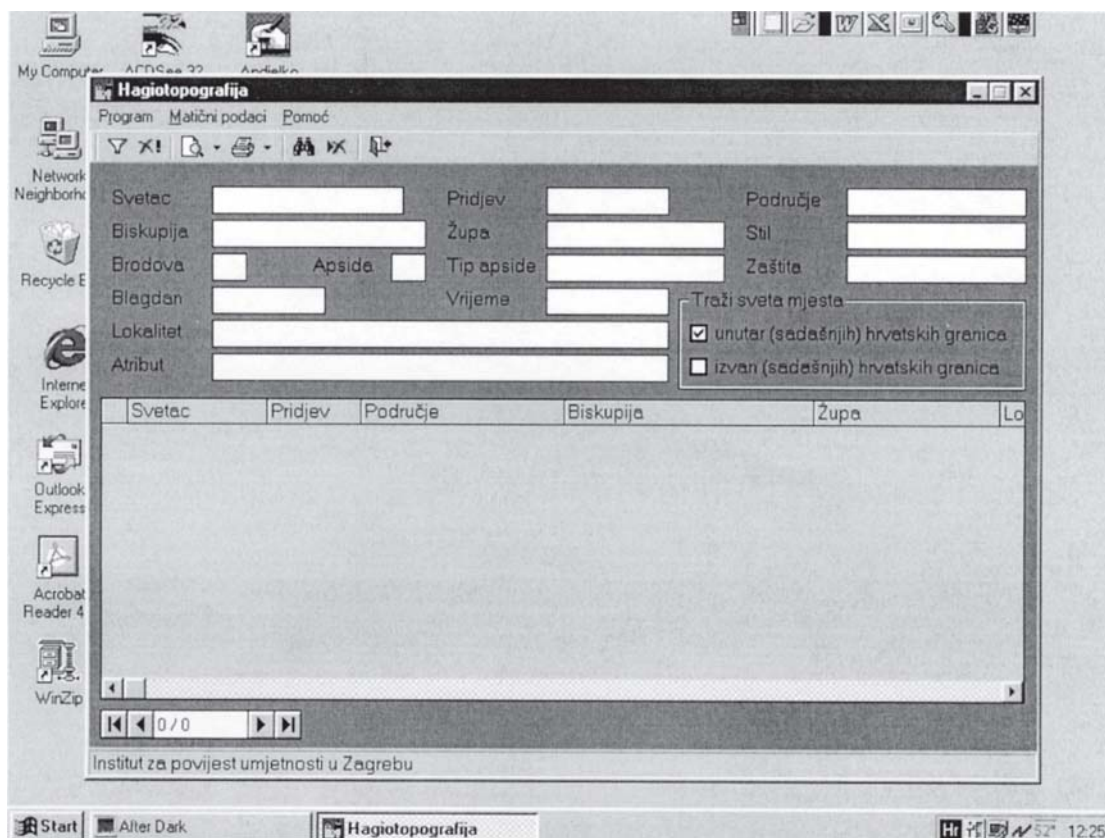
Polazna točka prikupljanja podataka bili su shematizmi, i to posebno oni pojedinih biskupija s kraja 19. i početka 20. st., jer je Austrija tražila iscrpne podatke, dok su suvremeni shematizmi, koji doduše imaju više svetaca, škrtiji u podacima. Taj je kostur popunjavan mojim osobnim uviđajem i iz literature. Rad sam započeo oko 1975., i to najprije usputno na terenu, a kasnije i sustavno. Podatke prikupljene na terenu i u

literaturi najprije sam sistematizirao ručno, pomoću kartoteke, kasnije sam prešao na kompjutorsku obradu, najprije u dBase IIIplus, a kasnije u MS Access-u, što mi je daleko ubrzalo posao, a sada i lakše pretraživanje. Današnja je aplikacija za upravljanje bazom podataka razvijena na sljedećoj platformi:

OS MS Windows 2000

MS Visual Basic 6.0

MS Access 2000

Izgled forme za pretraživanje
View of search form

Bilješke

1 Brojne slike sv. Kristofora u Austriji i Sloveniji na vanjskim zidovima crkava donedavna su bile a ponegdje su još i danas u toj »funkciji«. Vjeruje se da tko vidi sv. Kristofora toga dana neće umrijeti.

2 »Pohod kršćanskih svetaca u jadranski prostor počeo je još u četvrtom stoljeću. U nekoliko uzastopnih valova, polazeći iz raznih ishodišta, bezbrojni su sveci osvajali djeliće prostora, mijenjali ranije nazive mjesta, obilježavali svojim imenima nova naselja, vrhove brežuljaka, otoke, uvale.« **M. Prelog**, *Posvajanje prostora*, »Pogledi«, 2, Split 1979., str. 143.

3 U Istri se još donedavno posveta crkve nazivala »prekrst crkve«, a u crkvenoslavenskim tekstovima nalazimo izraz »kršćenje crkve«.

4 Vidi **Lj. Karaman**, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930., str. 6.

5 Nazivi koji počinju s *treb*, *trab*, *triba* vuku svoje porijeklo od crkvenoslavenske riječi *trěba* što znači žrtva. Usp. **M. S. Filipović**, *Tragovi Perunova kulta kod Južnih Slovena*, »Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu«, Nova serija, sv. III, Sarajevo 1948., str. 63–80.

6 Više o sv. Jurju vidi: **B. Fučić**, *Sveti Juraj i »Zeleni Juraj«*, »Zbornik za narodni život i običaje«, knj. 40, Zagreb 1962. i **V. Huzjak**, *Zeleni Juraj*, Velika Gorica 1992. **V. Belaj**, *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Golden Marketing, Zagreb 1998.

7 Tako npr. »Sveti Matija led razbija, ako ga nema on ga sprema«. Ili: »Sveti Toma goni prasca doma«.

Institut za povijest umjetnosti
u Zagrebu

2003. srpanj 15

HAGIOTOPOGRAFIJA

Svetac Elizabeta	Stil Romanika	Vrijeme 10/11. st.
Biskupija Porečka	Tip apside Nepozn	Blagdan 17. 11.
Područje Istra	Brodova	
Župa Beram	Apsida	Smještaj U Hrvatskoj
Lokalitet Ježenje (Sv. Špeta)		
Atribut Kruh u ruci, cvijeće u pregači, siromasi, kruna.		
Zaštita Prosjaci, prognanici		
Primjedbe Spomen 1178. Sada ruševina.		

Svetac Jelena	Stil Gotika	Vrijeme 15. st.
Biskupija Porečka	Tip apside	Blagdan 18. 8.
Područje Istra	Brodova	
Župa Beram	Apsida	Smještaj U Hrvatskoj
Lokalitet Prema Pazinu		
Atribut Kraljica s krunom, križ.		
Zaštita Rak, epilepsija, izgubljene stvari		
Primjedbe Spomen u 16. st. Sada ne postoji.		

Svetac Marija	Stil Gotika	Vrijeme 15. st.
Biskupija Porečka	Tip apside Pravok	Blagdan
Područje Istra	Brodova 1	
Župa Beram	Apsida 1	Smještaj U Hrvatskoj
Lokalitet Na Škrilinah, groblje		
Atribut Dijete Isus na rukama.		
Zaštita Opća zaštita, sve nevolje		
Primjedbe Freske Vincenta iz Kastva 1474.		

Svetac Martin	Stil Romanika + gotika +	Vrijeme 12. st.
Biskupija Porečka	Tip apside Pravok	Blagdan 11. 11.
Područje Istra	Brodova 1	
Župa Beram	Apsida 1	Smještaj U Hrvatskoj
Lokalitet Župna		
Atribut Konjanik reže komad plašta siromahu, biskup.		
Zaštita Prosjaci, konji, guske, vino		
Primjedbe Proširen 1431 (freske i reljef). Nova 1911.		

Svetac Trojstvo	Stil	Vrijeme
Biskupija Porečka	Tip apside	Blagdan Pomičan
Područje Istra	Brodova	
Župa Beram	Apsida	Smještaj U Hrvatskoj
Lokalitet Raskrižje		
Atribut Bog Otac, Krist, golubica.		
Zaštita (Troglav), (Perun)		
Primjedbe Toponim. Na crtežu Tomasinia 1681. vide se 2 crkve.		

Institut za povijest umjetnosti
u Zagrebu

2003. svibanj 22
HAGIOTOPOGRAFIJA

Svetac	Martin	Blagdan	11. 11.
Atribut	Konjanik reže komad plašta siromahu, biskup.		
Područje	Istra	Smještaj	U Hrvatskoj
Biskupija	Porečka	Župa	Beram
Lokalitet	Župna	Vrijeme	12. st.
Stil	Romanika + gotika + 20. st.	Brodova	1
Apsida	1	Tip apside	Pravokutna
Zaštita	Prosjaci, konji, guske, vino		
Primjedbe	Proširen 1431 (freske i reljef). Nova 1911.		

Bibliografija

- Šematizmi istarskih biskupija oko 1900., Ivan Grah, Crkva u Istri, Pazin 1987.
- Moj osobni očevid i procjena.

Summary

Andelko Badurina

Hagiotopography of Croatia

The work consists of a list and a short description of Catholic holy places in Croatia inside its nowadays borders. Patronage of a saint, besides religious, bears a number of other

influences upon the area and life of the people living there (psychological, cultural, socially-economic, even political). Altogether 6902 holy places were put into the computer. All churches still existing are listed, but also the ones ruined mentioned in documents: 335 different saints are represented. The most numerous are churches consecrated to Mother of God Mary (Bogorodica Marija), along with all her attributes, 37 of them, altogether 1163 churches.

Key words: church, saint, hagiotopography, Croatia